



Københavns Universitet



Är demokrati möjligt i komplexa samhällen?

Carleheden, Mikael

Published in:
Fronesis

Publication date:
2009

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Carleheden, M. (2009). Är demokrati möjligt i komplexa samhällen? inledning. *Fronesis*, (29-30), 8-24.

Mikael Carleheden

Är demokrati möjligt i komplexa samhällen?

Föreställningen att vi lever i ett samhälle präglad av frihet och demokrati spelar utan tvekan en avgörande roll för den västerländska politiska självuppfattningen. Den kommer till uttryck i grundlagar, i statsbärande politikers festtal och på dagstidningarnas ledarsidor. Ett slående exempel är när George W. Bush, efter terroristattackerna den 9 september 2001, proklamerade att *freedom itself was attacked this morning*. Den förre amerikanske presidenten uppfattar med andra ord USA som frihetens inkarnation här på jorden. Samtidigt talas det allt oftare om »demokratins kris« även i den förhärskande politiska debatten. Denna debatt implicerar dock att denna kris

är mer eller mindre marginell och tillfällig och att den med mindre reformer går att rätta till. Det aktuella talet om »demokratins kris« har knappast rubbat den västerländska politiska självförståelsen.

I detta nummer av *Fronesis* behandlas en helt central del av modern politik, vilken tenderar att underminera den ideala demokratiförståelse som kommer till uttryck i grundlagar och politiska festtal. Det handlar om expertisens politiska roll. Erik Albæk citerar i sitt bidrag den italienske statsvetaren Giovanni Sartori, som redan 1958 kunde påstå:

Trots allt tal om motsatsen rör vi oss i riktning mot *mindre* makt åt folket. Den

uppenbara orsaken till detta är att maximal folklig makt bara är möjlig i det primitiva samhället, vars ledningsuppgifter är ganska elementära. Efterhand som det sociala och ekonomiska livets mekanismer blir alltmer komplexa, inbördes sammankopplade och förutbestämda, måste expertens värderingar tillmätas större vikt än hans röst som väljare.¹

Citatet fångar väl till den problematik som numrets bidrag kretsar kring.

Knappast någon samtida sociolog skulle förneka att komplexitet är ett av det moderna samhällets viktigaste strukturella villkor. Den normativa föreställningen om demokrati som medborgarnas självbestämmande måste därmed kunna göra sig gällande under komplexitetens villkor om den ovan nämnda politiska självförståelsen inte ska behöva avvisas som ren ideologi, det vill säga som falskt medvetande i Karl Marx mening. Detta skulle i sin tur innebära – om vi fortsätter att tala med Marx – att föreställningen om demokrati i moderna, sekulariserade samhällen har övertagit religionens roll som »ett opium för folket«. Den samhälleliga komplexiteten har trots detta – eller kanske just därför – knappast stått i centrum för debatten om demokratiens villkor. Låt mig börja med att helt kort nämna några viktiga sådana

villkor för att sätta in detta nummers tema i sitt sammanhang.

Man kan primärt urskilja tre strukturella villkor i dagens samhälle som utgör centrala problem för demokratiens förverkligande:

1. Social ojämlikhet
2. Kulturell missaktning
3. Politisk komplexitet

I en marknadsekonomi produceras inte bara materiella rikedomar utan också – och det systematiskt – ojämlikhet i tillgången till dessa rikedomar. Med social ojämlikhet avses en sådan ojämlik fördelning av materiella resurser. Man kan diskutera huruvida social ojämlikhet kan vara rättvis i sig, men det går inte att komma ifrån att ojämlikhet alltid måste bli ett problem för demokratin, vars politiska logik vilar på idealet om alla medborgares lika rätt till inflytande. Jag ska inte närmare argumentera för detta påstående här, men det är både väldokumenterat och lätt att inse att ojämlikhet i resurser påverkar möjligheten att utöva sin rätt till politiskt inflytande (för att parafrasera Bertolt Brecht, *först kommer käket, sedan kommer politiken*)². Uppbyggnaden av en välfärdsstat kan betraktas som ett svar på denna problematik. En sådan stat kan i efterhand omfördela de resurser som har skapats inom ramen för marknadsekonomin på ett mer jämlikt sätt.

1. Citerat i Erik Albæk, i detta nummer av *Fronesis*, s 27.

2. Syftar på ett berömt citat ur Bertholt Brechts pjäs Tolvskillingsoperan: »Först kommer käket, sedan kommer moralen«, i tyskt original: »*Erst kommt das Fressen, dann die Moral*«. Red anm.

Denna aspekt av demokratins villkor har, särskilt i ett land som Sverige, fram till nyligen stått i centrum för både den politiska och den samhällsvetenskapliga uppmärksamheten. Social ojämlikhet har länge närmast varit paradigmatiske för samhällskritik överhuvudtaget.³

Kulturell missaktning handlar inte i första hand om en ojämlik fördelning av resurser, utan om majoritetskulturens missaktning av minoritetskulturers identiteter, värderingar och livsföring (till exempel etniska och sexuella minoriteter).⁴ Missaktning av minoritetsgruppers livsföring innebär att medborgares formella rätt till politiskt inflytande undermineras kulturellt snarare än socialt. Valfärdsstatliga lösningar i strikt mening är knappast ett svar på denna problematik (det är till exempel svårt att hävda att homosexuella som grupp betraktad utmärks av resurssvaghet), utan i detta fall handlar det primärt om en »kamp för erkännande«. Sedan

1980-talet har den politiska och samhällsvetenskapliga uppmärksamheten alltmer förflyttats från en »social kritik« till »konstnärlig kritik« av kapitalismen⁵ och från »omfördelningspolitik« till »identitetspolitik«.⁶ Denna politiska förskjutning är samtidig med den så kallade nyliberalismens utbredning, men ska inte sammanblandas med denna.⁷

Politisk komplexitet handlar varken om fördelningen av materiella resurser eller om kampen för erkännande, utan om vetandets politiska roll.⁸ Ett sätt att förstå detta är att utgå från vad sociologer brukar tala om som det moderna samhällets »funktionella differentiering«. Med detta menas att olika uppgifter i det moderna samhället i tilltagande grad hanteras av relativt självstyrande (»autopoetiska«) och specialiserade subsystem. Ju mer differentierat ett samhälle är, desto mer komplicerat blir det att styra politiskt, det vill säga från en central punkt ovanifrån (till exempel

3. Jämför Jeffrey C. Alexander, *The civil sphere* (2006), s 39 f.

4. Könsmaktsordningen handlar naturligtvis inte om ett förhållande mellan en majoritet och en minoritet. Den kan varken subsumeras under social ojämlikhet eller under kulturell missaktning, utan har inslag av båda. Se Nancy Fraser, *Justice interruptus: Critical reflections on the »postsocialist« condition* (1997), s 173 ff.

5. Luc Boltanski och Ève Chiapello, (2007). »Kapitalismens nya anda«, i *Fronesis* nr 24 (2007), s 87–112.

6. Se Nancy Frasers bidrag i Nancy Fraser och Axel Honneth, *Redistribution or recognition?: A political-philosophical exchange* (2003).

7. Jag har på annan plats närmare diskuterat förhållandet mellan social ojämlikhet och kulturell missaktning (Mikael Carleheden, »Social ojämlikhet och kulturell missaktning: Två utmaningar för den deliberativa demokratimodellen«, i Tomas Englund (red), *Utbildning som kommunikation: Deliberativa samtal som möjlighet* (2007), s 169–204).

8. Jämför Helmut Willke, Erik Albæk och Frank Fischer i detta nummer av *Fronesis*.

en demokratiskt organiserad stat). I den mån subsystem låter sig påverkas kan det i princip bara ske genom indirekt styrning, det vill säga via påverkan av det specifika styrmedel som är rådande inom det aktuella subsystemet.⁹ Det betyder att politisk intervention i subsystem kräver en djupgående kunskap om det aktuella subsystemets specifika funktionssätt. Detta är första huvudskälet till att komplexitet leder till att expertis får ökad politisk betydelse.

Det andra huvudskälet är att subsystem ofta har karaktären av »expertsystem«, det vill säga system där kunskap kan betraktas som styrmedel.^{10, 11} Dagens samhälle är som bekant ett »informationssamhälle« eller »kunskapssamhälle«, vilket kan förstås så att den moderna människans vardagsliv är inorporerat i en mängd olika expertsystem. Konkret kan det då till exempel handla om att vi uppehåller oss i tekniskt avancerade konstruktioner (hissar, flygplan, bilar etc.), att den mat vi äter produceras och kontrolleras mot bakgrund av vetenskapligt satta gränsvärden för tillsatser och föroreningar eller att vi använder

oss av en vetenskapligt baserad sjukvård. Att vi lever i ett kunskapssamhälle ska inte förstås så att vi alla blir klokare. Det betyder å ena sidan att expertkunskapen om världen ökar samtidigt med dess samhälleliga betydelse, men å andra sidan att den enskilda individen allt oftare befinner sig i sammanhang som vilar på kunskaper som ligger långt bortom vardagsvetandets räckvidd. Den moderna människan har i och med kunskapssamhällets utbredning med andra ord i tilltagande grad förvandlats till »lekman«. Men den tilltagande differentieringen av människan i expert och lekman behövs inte nödvändigtvis uppfattas som en vertikal skiktning av individer, vilket är fallet med den sociala ojämlikheten. Det handlar med andra ord inte om en resursfråga, där vissa vet alltmer och andra allt mindre. Det handlar snarare om en horisontell skiktning, som också skär tvärsigenom den enskilda individen. Allt fler har allt djupare kunskap inom ett alltmer begränsat område, vilket samtidigt innebär att de förstår allt mindre om hur samhället fungerar utanför sina begränsade specialiteter.¹² Lekmannens

9. Det tydligaste exemplet på ett subsystem är marknaden, vars styrmedel är pengar. Politiken måste respektera marknadens spelregler för att inte underminera detta subsystems egenlogik. Den politiska interventionen under den aktuella globala finanskrisen är ett tydligt exempel.

10. Jämför Helmut Willke i detta nummer.

11. »Med expertsystem avser jag de system som bygger på tekniska landvinningar och professionell expertis och som organiserar stora segment av den materiella och sociala miljö vi lever i idag« (Anthony Giddens, *Modernitetens följder* (1996), s 34).

12. Detta betyder att vi missförstår den politiska komplexitetens problematik om vi utgår från det tänkesätt som hjälper oss att förstå den sociala ojämlikhetens problematik. Vi kan till exempel knappast tala om experter som en (härskande) klass.

förhållande till expertsystem bygger på »tillit« i stället för kunskap. »För tillit behövs endast där det finns okunnighet...«^{13, 14} Under sådana förhållanden är det uppenbart att inte bara den ursprungliga demokratiföreställningen om ett »agora« där alla medborgare samlas för att fatta beslut, utan även föreställningen om parlamentet som ett agora i överförd mening (det vill säga representativ demokrati), är svår att förverkliga. I expertsystem både löses, orsakas och definieras problem av experter bortom agora.¹⁵ Sådan expertmakt vilar varken på medborgarskap eller på representation, utan på vetande. Den demokratiska problematik som behandlas i detta nummer av *Fronesis* har sin bakgrund i dessa två huvudskäl till expertisens ökade betydelse.

Den accelererande politiska och samhällsvetenskapliga diskussionen om nya former för politiskt deltagande vid sidan av det traditionella valdeltagandet eller partiarbetet kan delvis ses som försök att tematisera denna problematik.¹⁶ I svenska kommuner och landsting har till exempel på senare tid trevande försök gjorts att omsätta föreställningen om ett utvidgat politiskt deltagande i praktisk politik genom att skapa utrymme för »medborgardialoger«.¹⁷ Denna diskussion och försök till praktiska åtgärder i »deltagardemokratisk« riktning har dock i hög grad riktat sig mot maktfördelningen mellan professionella politiker, politiska tjänstemän och medborgare snarare än mot expertisens ökade makt.¹⁸

Om man som i detta nummer av

13. Giddens, *Modernitetens följder*, s 89.

14. »Det ligger i expertbegreppets natur att experten vet någonting som konsumenten av expertkunskap inte vet och inte kan veta« (Stephen P. Turner, *Liberal democracy 3.0: Civil society in an age of experts* (2003), s 12). Jämför till exempel vår tillit till läkaren, bilmekanikern eller byggnadsingenjören. Vi förstår inte hur medicinen, bilen eller hissen fungerar, men vi tvekar i de flesta fall inte att använda oss av dem, trots att vi riskerar våra liv om något skulle vara fel. Flygrädsla är en ett exempel på brist på tillit som på grund av flygteknikens komplexitet knappast kan undanröjas med kunskap. Skulle den flygrädda ha samma relation till alla expertsystem skulle han eller hon bli tvungen att lämna det moderna samhället.

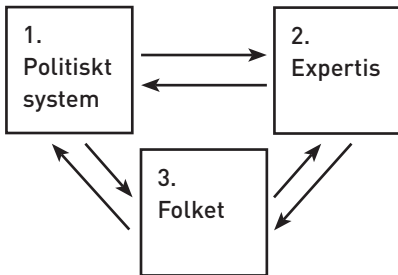
15. Ulrich Beck, *Risksambället: På väg mot en annan modernitet* (2000), s 259.

16. Se till exempel Demokratiutredningens betänkande *En utbällig demokrati!: Politik för folkstyrelse på 2000-talet* (2000).

17. Jämför Sveriges Kommuner och Landstings »medborgardialogprojekt« (<http://www.skl.se/artikel.asp?C=4784&A=19960>). Man kan knappast säga att dessa försök hittills varit särskilt lyckosamma (se till exempel Jakob Svensson, *Kommunikation, medborgarskap och deltagardemokrati: En studie av medborgarutskotten i Helsingborg* (2008)).

18. Jämför dock Demokratiutredningens betänkande *En utbällig demokrati!*, där det just talas om risken för »expertstyre«, samt Rolf Lidskog och Göran Sundqvist om miljöpolitik och Carina Listerborn om planering, de båda senare i detta nummer.

Fronesis fokuserar på expertisens politiska betydelse framkommer en annan bild av modern politisk styrning än den som återfinns i demokratiska staters grundlagar. Den senare bilden är i hög grad normativ och kallas av Erik Albæk, med hänvisning till den norske statsvetaren Johan P. Olsen, »den parlamentariska styrningskedjan«. ¹⁹ Här handlar det om förhållandet mellan parlament, regering, politisk förvaltning och folk. Expertisens roll förekommer inte alls i denna normativa föreställning, skriver Albæk. En mer realistisk bild av modern politisk makt framgår av detta nummer av *Fronesis*. Om denna bild är riktig bör den parlamentariska styrningskedjan om inte ersättas av så i varje fall kompletteras med nedanstående figur:



I ovanstående figur inkluderas relationerna mellan utövande makt, lagstiftan-

de makt och förvaltning i ruta 1. I stället tematiserar de sex pilarna de former av politisk makt som den parlamentariska styrningskedjan negligerar. Relationen mellan 1 och 3 tagen för sig finns dock även med i den normativa bilden och handlar om det som vanligtvis brukar ses som demokratins kärna. Folket styr sig självt via ett politiskt system. Det handlar då både om rättslig *styrning* (1→3) och om medborgerligt *inflytande* över denna styrning (3→1).

Ur ett demokratiskt perspektiv borde relationen mellan 1 och 2 idealt sett innebära att det politiska systemet använder sig av expertis för att effektivt kunna förverkliga folkets vilja. Det politiska systemet *styr* då expertisen (1→2) som levererar användbar *kunskap* (2→1). Experter fungerar med andra ord som politiska rådgivare. ²⁰ Två andra möjliga relationer mellan politik och expertis är emellertid mer realistiska. För det första kan man tänka sig ett »makt-vetandekomplex« av politiker och experter som tillsammans styr folket (1 och 2→3), där folkets inflytande (3→1 och 2) är svagt och ersätts av *tillit*. ²¹ Låt oss kalla denna form av politik för »social ingenjörskonst«. Medborgaren omvandlas då till klient, elev eller till och med till ett slags patient. Den andra möjligheten

19. Se Erik Albæk, *Ekspertter kan være gode nok, men...: Om fagkondskabens politiske vilkår i dansk demokrati* (2004), s 25, samt Johan P. Olsen, *Statsstyre og institutionsutformning* (1988).

20. Jämför Helmut Willke i detta nummer.

21. »Det moderna styrelsesättet är beroende av en komplex kedja av tillitsrelationer mellan de politiska ledarna och den breda massan« (Giddens, *Modernitetens följder*, s 90)

innebär att expertisens vetande styr såväl det politiska systemet som folket (2→1 och 3). I det senare fallet har vi ett politiskt tillstånd som vi utan vidare kan kalla expertvälde, det vill säga ett tillstånd där kunskap eller vetande blir till en styrningsmakt som i praktiken är starkare än både det politiska systemets legala herravälde och medborgarnas inflytande. I detta fall utmärks det politiska systemets förhållande till expertisen (1→2) inte längre av styrning utan av ett slags institutionaliserad *tillit*.

Som figuren visar existerar det också en direktrelation mellan expertis och folk. Expertsystem påverkar direkt människors vardagsliv samtidigt som dessa system i hög grad är politiskt oavhängiga. Experters status och oavhängighet garanteras visserligen ofta av staten (tänk till exempel på läkarlegitimiteten), men det handlar då om ett formellt beroende. Lika litet som en modern stat kan och bör föreskriva hur en medborgare ska rösta, kan och bör den föreskriva experternas ståndpunkter och handlingar. I den mån politiker skulle försöka sig på att styra ett expertsystem genom politisk eller

social makt undermineras expertsystemens funktion, det vill säga det skulle i princip handla om en avdifferentiering av samhället. Experter ska i princip enbart låta sig styras av sin professionella kompetens. Det handlar varken om att styra genom lagstiftning, om att verkställa politiska beslut eller om att representera folkets vilja. Det handlar om att styra genom kunskap.²² Relationen 3→2 i figuren ovan präglas således av en brist på kunskap och upprätthålls i stället genom *tillit*. Relationen 2→3 kan däremot betecknas som en *kunskapsrelation*. Om en form av styrning grundad på kunskap och tillit (2↔3 och 2↔1) snarare än på inflytande (3→1→2) blir dominerande i ett samhälle kan vi tala om expertvälde.²³

Expertis grundar sig således på kunskap. Det handlar då inte om vilken kunskap som helst, utan om en specialiserad, oftast vetenskaplig och teknisk form av kunskap, vilket också är den form av kunskap som har högst status i det moderna samhället.²⁴ Expertis institutionaliseras inom ramen för olika professioner och tillträdet till dessa grundar sig ofta på akademiska exa-

22. Jämför Erik Albæk i detta nummer.

23. Tillit till expertisens kunskap i ett komplext samhälle är således strukturellt betingad, men kan naturligtvis öka eller minska beroende på konkreta händelser (ett aktuellt exempel är förändringen av tilliten till kärnkraft i Sverige).

24. I ett tidigt arbete hävdade Jürgen Habermas att man bör skilja mellan tre olika kunskapsintressen: ett tekniskt kunskapsintresse av kontroll över natur, samhälle och individ, ett praktiskt intresse av förståelse och ett frigörande kunskapsintresse (Habermas, *Erkenntnis und Interesse: Mit einem neuen Nachwort* (1973)). Det tekniska kunskapsintresset dominerar i den moderna världen, inte minst genom expertsystemens utbredning.

mina. På detta sätt skapas en institutionaliserad grupp av kolleger som bildar referensram för vad som uppfattas som objektivt riktig kunskap och som därmed ligger till grund för experternas ståndpunkter och handlingar. Genom sådana bestämningar kan vi analytiskt skilja experten från andra idealtypiska grupperingar i samhället. Medborgarna grundar sina beslut på vilja. Politikerna legitimerar sina beslut genom att uppfatta sig själva som representanter för folkviljan eller sina väljare. Politiska tjänstemän och myndighetspersoner av olika slag uppfattar å sin sida sina beslut som verkställandet av lagar och förordningar. Naturligtvis kan i konkreta fall personer förkroppsliga flera av dessa roller samtidigt, men det hindrar inte att det är av stor vikt att analytiskt skilja rollerna från varandra.²⁵

Expertsystem – som utmärks av att dessa system använder kunskap som styrmedel – ska också skiljas från andra subsystem som det politiska systemet i någon mening kan sägas använda för att hantera det moderna samhällets komplexitet.²⁶ Marknadisering eller monetarisering²⁷ av sociala relationer

bör i princip betraktas som ett annat sätt att försöka lösa vissa av de styrningsproblem som uppstår i komplexa samhällen. I detta fall förvandlas både medborgare (som har politiskt inflytande) och klienter (som har tillit) till kunder (som har pengar). Men en sådan lösning av den politiska komplexitetens problematik tenderar att leda till ökad social ojämlikhet. Eftersom social jämlikhet i någon mening och någon grad bör ses som en förutsättning för demokrati kan en marknadisering av tidigare politiskt styrda samhällsområden innebära att politisk komplexitet ersätts av social ojämlikhet, det vill säga att ett hinder för demokratins förverkligande ersätts av ett annat.

Komplexitetens demokratiska problematik skulle därmed kunna sägas vara en problematik bortom höger och vänster inom politiken. Kanske är det just därför som denna problematik inte fått samma uppmärksamhet som andra demokratiska problem. Den politiska komplexiteten beror delvis på en utvidgning av statens ansvarsområde. Staten har fått till uppgift inte bara att motverka den sociala ojämlikheten

25. Tjänstemannavälde handlar delvis om en annan demokratisk problematik än expertvälde. Det handlar om att verkställarna av politiska beslut i allt högre grad också har inflytande över de beslut som ska verkställas. Expertvälde handlar däremot om att rådgivare till politiker och enskilda individer i praktiken får allt större inflytande över beslut.

26. Man kan diskutera huruvida det politiska systemet fortfarande i någon mening och trots allt kan betraktas som ett överordnat system eller om det bara ska ses som ett subsystem bredvid andra i ett samhälle utan centrum. Denna fråga är central för hur vi tänker oss att demokrati kan förverkligas i ett komplext samhälle (Beck, *Risksamhället*, s 319).

27. Dessa termer är inte vackra, men mer adekvata än (ny)liberalisering.

genom att omfördela resurser, utan också att se till att samhällets samlade resurser växer genom att förbättra förutsättningarna för ekonomisk tillväxt. Båda uppgifterna kräver uppbyggnad av byråkratiska apparater som delvis kan betraktas som expertsystem.²⁸ Ur ett demokratiperspektiv är denna utveckling ambivalent. Förbättringar av de materiella förutsättningarna för allas politiska deltagande får som bieffekt att komplexiteten tilltar och därmed att medborgarmakt – just i ögonblicket för dess förverkligande – övergår i expertmakt. Detta betyder med andra ord att varken mer stat eller mer marknad kan ses som någon lösning på komplexitetens demokratiska problematik. Den lösning som flera artikelförfattare i detta nummer hänvisar till är i stället nya former för demokratiskt deltagande.

Innan vi går in på innebörden av dessa former bör vi närmare undersöka dels varför kunskap överhuvudtaget kan ses som ett demokratiskt problem, dels varför de traditionella formerna av demokratiskt inflytande (valdeltagande och partiarbete) inte tycks kunna motverka expertväldets utbredning.

Den första frågan har filosofer brottats med sedan Platon formulerade sin (ö)kända plädering för »filosofkungen«,

det vill säga att filosoferna skulle styra staten i kraft av sitt överlägsna teoretiska kunnande.²⁹ På Platons tid var filosofen den främsta av kunskapsbärare. Mellan oss och Platon ligger som bekant den vetenskapliga revolutionen. Denna revolution har inneburit att kunskapen har vetenskapliggjorts (inte minst genom utvecklingen av tekniska metoder för empirisk forskning), differentierats i specialiserade discipliner och i hög grad kommit att styras av tekniskt kunskapsintresse. I och med detta historiska förlopp har filosofen omvandlats till en perifer figur i det moderna samhället.³⁰ Detta visar att innebörden av kunskap är föränderlig, vilket i sin tur betyder att ett filosofkungavälde måste skiljas från ett expertvälde. Platon tänker sig ett hierarkiskt herradöme, som vilar på filosofens kontemplativa tillgång till de universella och eviga lagarna. Expertväldet däremot är radikalt differentierat och vilar på empiriska metoder. I det senare fallet handlar det snarast om en sorts mikromakt som är utspridd i samhället och som tenderar att underminera varje form av centralmakt – såväl ett filosofiskt kungadöme som en demokratisk stat. Å andra sidan gör dagens tillämpade naturvetenskap och teknik (liksom den naturvetenskapligt

28. Dessa nya uppgifter har samtidigt inneburit att den institutionaliserade politiken i hög grad omvandlats till ett system med den legala makten som styrmedel. I detta sammanhang ska också den ökande risken för tjänstemannavälde nämnas, liksom professionaliseringen av politikerrollen.

29. Platon, *Skrifter*, bok 3, *Staten* (2003) Se även Robert W. Sharples i detta nummer.

30. Se dock Michael Walzer i detta nummer.

orienterade samhälls- och beteendevetenskapen) implicit anspråk på en form av objektiv kunskap som påminner om Platons anspråk på absolut kunskap.³¹ Varken ett filosofkungadöme eller ett expertvälde tar någon hänsyn till medborgarnas åsikter, utan i båda fallen handlar det om en »auktoritär verksamhet«.³²

Men varför skulle vi ställa oss tveksamma till att politiska beslut fattas på filosofisk eller vetenskaplig grund? Om nu experter verkligen kan tala om för oss hur det förhåller sig med saker och ting i världen, då är det väl bara bra om de också får politisk makt? Vi bör emellertid hålla i minnet att Platon ställer filosofiskt styre i motsättning till demokrati. Det handlar enligt honom om två olika politiska system. Demokrati handlar i en helt fundamental mening om »makt«³³, om »vilja«³⁴, om »frihet«³⁵ eller, med de termer jag använt ovan, om inflytande och självbestämmande. Det handlar närmare bestämt om alla medborgares lika rätt till makt eller inflytande, om folkvilja, om kollektiv frihet och självbestämmande. Michael Walzer kan därmed slå fast: »Ur demokratisk synpunkt så är

det rätt att de [folket] utformar lagarna – även om de utformar dem felaktigt.«³⁶ Demokrati tycks med andra ord överhuvudtaget inte handla om kunskap.

Även om vi då skulle gå med på att Robert W. Sharples och Michael Walzer har rätt i att filosofi (och vetenskap) är en verksamhet som på ett grundläggande plan skiljer sig från demokrati, kan vi fortsätta och fråga oss varför folkets herradöme nödvändigtvis skulle vara bättre än experternas herradöme. Vi finner åtminstone tre förbundna och grundläggande argument för demokrati i detta nummer. För det *första* utvecklar Walzer, med hänvisning till Rousseau, en närmast sociologisk argumentation: Folket, skriver han, »är lagens undersåtar, och om lagen ska vara bindande för dem som fria män och kvinnor, så måste de också vara dess skapare«³⁷, det vill säga om folket inte är lagens skapare kommer de heller inte att lyda denna lag. Denna kritik av filosofkungaväldet (och, kan vi tillägga, expertväldet) grundar sig på den skarpa uppdelning mellan styrande och styrda som skulle bli följd. Sådana herrevälden skulle innebära att folket förlovrade allt inflytande över det samhälle där de lever sina liv. Om filosoferna och ex-

31. Se Richard Rorty, *Objectivity, relativism and truth: Philosophical papers*, volume 1 (1991).

32. Se Walzer i detta nummer.

33. Sharples i detta nummer, s 51.

34. Walzer i detta nummer, s 155.

35. *Ibid*, s 158.

36. *Ibid*.

37. *Ibid*, s 155.

perterna (som kommer utifrån) får styra enlighet med den kunskap som bara de sistränmnda har tillgång till blir folket så att säga främlingar i sin egen värld.³⁸ För det *andra* framför flera av författarna i detta nummer (till exempel Walzer, Listerborn och Fischer) ett argument som kan kopplas till Habermas teori om kunskapsintressen – även om dessa författare inte själva gör det. En expertokrati är ett politiskt herravälde grundat på ett tekniskt kunskapsintresse, vilket innebär en »ständigt utvidgad teknisk kontroll över naturen och en ständigt förfinad socialorganisatorisk förvaltning av människor och deras inbördes relationer«.³⁹ Dessa författare betonar i stället vikten av att utgå från medborgarnas egna erfarenheter, vilket inkluderar partikularitet och emotionalitet. Frank Fischer talar i detta sammanhang om en »sociokulturell rationalitet«.⁴⁰ Expertvälde innebär således att en viss typ av kunskap prioriteras framför andra möjliga kunskapsformer, till exempel sådana former som experter och deras vapendragare brukar kalla flummiga. Till detta kan man lägga ett *tredje* argument mot kunskapens herravälde, som tar sin utgångspunkt i frågan

om hur vi medborgare någonsin skulle kunna vara säkra på att filosofen eller experten verkligen har tillgång till sanningen om världen. Vem avgör det? Svaret måste naturligtvis bli filosoferna och experterna själva! Platons förfäktande av en filosofkung vilar tungt på en i dag kunskapsteoretiskt förlegad föreställning om möjligheten av absolut kunskap. Dagens tillämpade vetenskap har också ofta kritiserats för att utgå från en oreflekterad, empiristisk, närmast för-kantiansk kunskapsteori som implicerar att bara man använder empiriska metoder på ett korrekt sätt så är det möjligt att nå »tinget i sig«.⁴¹ Helmut Willke visar i sitt bidrag i detta nummer inte bara att all kunskap i en fundamental mening är felbar, utan också att all kunskap om världen bygger på tolkning utifrån en specifik position i tid och rum. Vetenskap och teknik har aldrig vilat på absolut vetande (till och med de mest firade vetenskapliga hjältar som Newton och Einstein har visat sig ha fel på viktiga punkter) och kommer aldrig att kunna nå tinget i sig. Filosofer, forskare och experter är inga änglar, utan påverkas, medvetet eller ej, av både individuella

38. Ibid, s 166.

39. Jürgen Habermas, *Kommunikativt handlande: Texter om språk, rationalitet och sambälle* (1990), s. 374. Dessa ord skrevs ursprungligen 1963 och det kan vara intressant att konstatera likheten med Michel Foucaults, och i hans efterföljd Zygmunt Baumans samhällskritik.

40. Frank Fischer i detta nummer, s 142.

41. Jämför Rorty, men även Peter Wagner (*A sociology of modernity: Liberty and discipline* (1994), s 147 ff), som menar att en *zero reaction* (»nollreaktion«) varit vanlig bland empiriska forskare vad gäller den postmoderna kritik av samhällsvetenskapen som växte sig stark under 1980- och 90-talen.

och kollektiva intressen. Även om det är riktigt att dessa grupper i motsats till medborgare i en viss mening står utanför samhället (se Walzer), kan det aldrig vara fråga om en *God's Eye view*.⁴² Ren kunskap är omöjlig. Kunskap, också expertkunskap, växer fram i en miljö av kulturellt förankrade föreställningar av både kognitiv och normativ art.⁴³

Men den i dag förhärskande politiska uppfattningen innebär naturligtvis inte ett förespråkande av epistemokrati. Som påpekades i början av denna inledning har föreställningen om demokrati snarare ett slags ideologisk överhöghet. Den dominerande politiska diskursen, bortom grundlagarnas och festtalens värld, bortser inte heller från expertisens framträdande roll i samhället. I stället legitimeras denna roll av en gammal weberiansk föreställning om möjligheten av att göra ett knivskarpt snitt mellan fakta och värderingar:⁴⁴

I grova drag tänker man sig att faktafrågor inom politiken kan vi överlåta till

experter, sakkunniga, medan det i strikt mening politiska kommer till uttryck i värdefrågorna [...]. Idealt sett bör vi emellertid inte rösta om sanningen [...]. I värdefrågor finns däremot ingen sanning och då återstår i slutändan inget annat än att rösta.⁴⁵

Även om det vid första anblicken och i princip kan tyckas enkelt att skilja mellan frågor som handlar om vad som är rätt och fel och gott och ont å ena sidan och vad som är sant och falskt å den andra, ifrågasätter flera av detta nummers bidragsgivare denna vanliga avdramatisering av expertisens politiska betydelse. Albæks beskrivning av vad han kallar den »politisk-administrativa beslutsprocessen« visar till exempel att en sådan teoretisk distinktion i praktiken är omöjlig att upprätthålla. Rolf Lidskogs och Göran Sundqvists empiriska studie av kärnkraftspolitik bekräftar detta. En sådan skarp distinktion kan också, i enlighet med vad som ovan sagts, kritiseras teoretiskt. Avdramatiseringen vilar på

42. Det engelska uttrycket *God's Eye view* härstammar från den amerikanske filosofen Hilary Putnam. Han menar att människan inte är allvetande, utan är beroende av sina begreppsscheman. Se Hilary Putnam, *Realism and reason* (1985). Se även Richard Rorty, *Philosophical papers 3: Truth and progress* (1998), kapitel 2. (Red anm.)

43. Se Richard Rorty, *Philosophy and the mirror of nature* (1980).

44. En svensk variant grundades av Axel Hägerström. Gunnar Myrdal, som energiskt förespråkade denna uppfattning, var påverkad av både Hägerström och Weber. (Se även Jürgen Habermas, »Förvetenskapligandet av politiken och den allmänna meningen«, i Jürgen Habermas, *Den rationella övertygelsen: En antologi om legitimitet, kris och politik* (1984), s 105–110.) Red anm.)

45. Jörgen Hermansson, Christer Karlsson och Henry Montgomery, *Samtalets mekanismer* (2008), s 18.

de förbundna och ifrågasatta föreställningarna om möjligheten till rena, det vill säga tolknings- och värdefria, fakta å ena sidan (jämför Willkes kritik) och en ofrånkomlig värderelativism eller värdesubjektivism å den andra (för alternativ kan vi till exempel gå till Rawls eller Habermas välkända moralfilosofier). Dessutom bortser en sådan distinktion från decennier av kritik av det tekniska kunskapsintressets samtidiga anspråk på nytta och värdefrihet. Expertsystem handlar enligt denna kritik i själva verket om »en självständiggjord teknologi [som] i namn av värdefrihet dikterar ett värdesystem, nämligen sitt eget, för de praxisområden som den usurperat«.⁴⁶ Dessa argument underminerar legitimeringen av ovanstående »halvering av demokratin«⁴⁷ och därmed avdramatiseringen av expertmakten.⁴⁸

Så långt komma blir det emellertid av vikt att byta perspektiv och liksom Lidskog och Sundqvist i detta nummer fråga oss om inte ett förespråkande av demokrati framför kunskap riskerar att leda till populism. Demokrati var för Platon ett pöbelvälde. Finns det inte en risk

att en demokratifundamentalism, om vi får kalla det så, leder oss in i en politisk konsumism, vilande på (postmodern) relativism, där medborgaren uppfattas som ett slags politisk kund? Röstsedeln kan då liknas vid en betalning för olika typer offentliga tjänster som medborgaren omedelbart begär. Frågan blir då med andra ord om det inte ligger någonting alls i Sokrates påstående att det finns »en skillnad mellan vad folk tror att de vill ha och vad de faktiskt vill ha, det vill säga vad som är bra för dem«.⁴⁹

I detta sammanhang är det intressant att konstatera att den förhärskande demokratimodellen – »valdemokratin«⁵⁰ – saknar internt skydd mot populism. I stället begränsar denna modell demokratin externt genom att inskränka medborgarnas politiska deltagande. Standardmetoderna är då att överföra beslutsmakt från folket till dess (partibundna) representanter, till domstolar och till experter. Valdemokratis ledande princip handlar helt enkelt om en aggregering av röster, vilka i sin tur bygger på preferenser och omedelbara intressen.⁵¹ Den valdemokratiska

46. Habermas, *Kommunikativt handlande*, s 388.

47. Beck, *Risksambället*, s 318.

48. Ulrich Beck har i *Risksambället* visat hur expertsystem systematiskt producerar bieffekter (risker). I dagens samhälle råder en spänning mellan »rikedomsproduktion« och »riskproduktion«. Hur dessa ska vägas mot varandra är just en sådan politisk fråga som expertsystem tenderar att bemäktiga sig.

49. Sharples i detta nummer, s 46.

50. Mikael Gilljam och Jörgen Hermansson, *Demokratis mekanismer* (2003), s 15 ff

51. Jon Elster, *Deliberative democracy* (1998).

modellen vilar med andra ord på en värderelativistisk/värdesubjektivistisk föreställning. Folkviljan reduceras till atomistiska preferenser och begär.

Den deliberativa demokratimodellen – som är den alternativa modell som i första hand framförs i detta nummer – bygger däremot på en intern logik som innebär att rågången mellan demokrati och kunskap mildras utan att upplösas. Deliberation kan ses som en mekanism som har kraften att »transformera« omedelbara begär, preferenser och givna föreställningar med hjälp av övertygande argument inom ramen för en i princip oändlig kommunikativ process. Preferenser omvandlas i denna process till värden som grundar sig på insikt. Demokrati uppfattas därmed inte bara som en grund för inflytande utan också, och samtidigt, som en läroprocess.⁵² Genom att deliberera kan vi dessutom enligt den deliberativa modellens enskilt viktigaste tänkare, Jürgen Habermas, inte bara komma fram till vad som är rätt och fel, utan också till vad som är sant och falskt. Habermas skiljer mellan sanning och moralisk riktighet, men giltighet kan uppnås i båda dessa fall genom kommunikation. På så sätt undviker Habermas också den kunskapssteoretiska »platonism« som

den skarpa distinktionen mellan fakta och värde förutsätter. Forskare och experter är enligt denna kunskapssyn inte heller en annan art av människor än lekmän, utan skiljer sig från dessa enbart på grundval av specialisering och investerad tid. Därmed behöver vi inte i princip begränsa medborgarnas deltagande i den politiska processen med hjälp av yttre arrangemang.

En begränsning av medborgarnas politiska deltagande finns emellertid även i Habermas deliberativa demokratimodell – men nu på ett annat sätt och av andra skäl än i den valdemokratiska modellen. Det moderna samhällets komplexitet innebär nämligen, enligt honom, att medborgarnas deliberativa förmåga riskerar att överbelastas. Republikanska (kommunitaristiska) förespråkare av direktdemokrati tenderar att bortse från komplexitetens konsekvenser.^{53, 54} Tar man komplexitetens villkor på allvar inser man, hävdar Habermas, att medborgarnas politiska inflytande enbart kan vara indirekt. Deliberation kan i bästa fall endast prägla opinionsbildningen i livsvärldens politiska offentlighet. Den lagstiftande, utövande och verkställande makten befinner sig däremot inom ramen för ett politiskt system som behärskas av ett styrmedel

52. Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna »privat« och »offentligt« i det moderna samhället* (1984), s 329, not 32.

53. Jürgen Habermas, *Diskurs, rätt och demokrati: Politiskt-filosofiska texter* (1997).

54. Den antika direktdemokratin förutsatte den avlastning för medborgarna som en slavekonomi innebar.

som Habermas, i Parsons efterföljd, kallar »makt«. Ett sådant system har förmågan att avlasta medborgarnas politiska kommunikation, men innebär samtidigt att dessa avhänder sig direkt inflytande. Inflytande måste nu i stället kanaliseras via det »språk« som det politiska systemet »förstår«. Det instrument som medborgarna då har i sin hand är röstsedeln. Det betyder dock inte att vi är tillbaka i valdemokratien. Demokratins kärna finner vi, enligt Habermas, inte i valhandlingen, utan i en levande politisk offentlighet utanför det politiska systemet. I en fungerande demokrati baseras inte den offentliga meningen på en aggregering av begär och givna föreställningar, utan den skapas på deliberativ väg. Denna upp-lysta offentliga mening påverkar sedan medborgarnas röstande, vilket i sin tur påverkar det politiska systemet.⁵⁵

Denna teori, som Habermas utvecklade på 1970- och 1980-talen, innebär emellertid en skarp åtskillnad mellan livsvärldens politiska offentlighet och det politiska systemet. Konsekvensen tycks bli att det inte finns någon möjlighet för lekmän/medborgare, experter och politiker att mötas kommunikativt. Denna teorikonstruktion innebär att kritiken av expertokrati, som Habermas utvecklade under 1960-talet, nu hamnar i skymundan. Habermas har ofta

kritiserats för den skarpa uppdelningen av samhället i livsvärld och system, och sedan början av 1990-talet har han på ett ambivalent sätt tonat ned denna åtskillnad, men utan att utveckla något bestämt alternativ.

Om man frågar Habermas varför han lagt kritiken av expertisen åt sidan svarar han att »i motsats till vad som var fallet under sjuttio-talet har också planerings-eufori och tilltro till vetenskap dunstat bort i politiken« och att »[h]os den breda allmänheten har en vetenskapskritisk inställning närmast blivit mode«.⁵⁶ Men detta svar är knappast tillfredställande, eftersom han inte vill hävda att samhällets komplexitet har minskat. Utdifferentieringen av system från livsvärlden är en lösning på komplexitetsproblematiken, och denna lösning förutsätter tillit till dessa system. Om tilliten till expertis och vetenskap minskar (vilket till exempel Ulrich Beck också hävdar), då måste vi dra slutsatsen att expertokratin står inför en legitimitetskris. Detta skulle i sin tur öppna upp för nya lösningar. Det skulle tyda på att en distinkt distinktion mellan livsvärld och system inte längre är normativt försvarbar ur ett demokratiperspektiv och att Habermas tvådelade samhällsteori endast ska betraktas som giltig som en beskrivning av en epok i det moderna samhällets historia som är på väg att gå under.

55. Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung* (1992), s 533.

56. Jürgen Habermas, »En ur förtvivlan född förhoppning: En intervju utförd av Mikael Carleheden och René Gabriels«, i *Res Publica* nr 27 (1994), s 42.

I detta sammanhang är det intressant att konstatera att flera av bidragsgivarna i detta nummer av *Fronesis* lutar åt en mer direktdemokratisk deliberativ modell. Man tycks tänka sig att medborgarna direkt kan kommunicera med både experter och politiker. Genom att betona att medborgare i första hand fokuserar på enskilda frågor som berör dem (till exempel bosatta på platsen för en planerad slutförvaring av kärnkraftsavfall) tar man ändå hänsyn till problemet med det moderna samhällets överväldigande komplexitet. I enstaka frågor kan medborgare övervinna sin status som lekmän och inte bara nå kunskap om ett visst område, utan också tillföra sin partikulära, livsvärldsbaserade erfarenhet. Medborgare kan också tillkalla sin egen »motexpertis«. Här närmar vi oss det som kallas »subpolitik«.⁵⁷ Det handlar då om en typ av politik som är i fas med samhällets funktionella differentiering. För att demokratin ska kunna förverkligas i en situation av komplexitet kan politiken inte avgränsas och överlåtas till ett specifikt system. Medborgarnas kommunikativa makt måste kunna ta form var som helst och när som helst. Erik Amnå har nyligen utgivit en bok vars titel kan tolkas som ett uttryck för denna idé: »den jourhavande medborgaren«.⁵⁸ En sådan medborgare rycker bara ut när hon eller han menar att det behövs, det vill säga när tilliten till system i en viss

fråga är på väg att upphöra. Ett demokratiskt samhälle måste med andra ord vara inordnat på ett sådant sätt att när medborgare av någon anledning förlorar sin tillit, då måste det finnas möjlighet till mer genomgripande politiskt deltagande än valdeltagande vart fjärde år.

I detta sammanhang kan man sedan gå ytterligare ett steg och kritiskt analysera deliberation. Den deliberativa modellen har kritiserats för att utgå från en naiv syn på politik. Samtidigt som det finns mycket som talar för den kommunikativa maktens realitet, så får man för den skull inte bortse från olika former av social makt. I Iris Marion Youngs bidrag i detta nummer kontrasteras den deliberativa modellen mot en aktivistisk demokratiförståelse. Politiska system och expertsystem låter sig som bekant inte alltid påverkas av röstsedlar eller av goda argument. I sådana fall måste deliberation övergå i aktivism. I detta ligger i sin tur nya faror, som i detta nummer aktualiseras av Theodor Adornos kritik av hans tids västtyska studentvänster.

Frågan om hur demokrati kan förverkligas under villkor av komplexitet kan alltså sammanfattningsvis besvaras med att den medborgerliga makten måste befrias från den valdemokratiska modellens inskränkningar. Den måste göra det dels eftersom den institutionaliserade politiska makten i hög grad har

57. Beck, *Risksamhället*, s 301 ff.

58. Erik Amnå, *Jourhavande medborgare: Sambällsengagemang i en folkrörelsestat* (2008).

omvandlats till ett system, dels eftersom beslut av allmänintresse inte bara har flyttat ut från demokratins »ur-ort, parlamentet«⁵⁹, utan också alltmer från det politiska systemet överhuvudtaget. Politiskt deltagande i ett funktionellt differentierat samhälle kan därmed inte begränsas till valdeltagande och partiarbete, utan måste kompletteras med utomparlamentariska metoder av olika slag som överskrider de gränser som olika typer av system ställer upp. Samtidigt måste en lösning av den po-

litiska komplexitetens problem också ta hänsyn till de båda andra villkor för demokratins förverkligande som nämndes i början av denna inledning. Politiskt deltagande kan undermineras både av social ojämlikhet och av kulturell missaktning. Sådana hänsyn tas inte genom att helt enkelt betona valhandlingens formella jämlikhet. Att begränsa det politiska deltagandet till valdeltagande innebär i praktiken att politik i hög grad överlåtes till ett »makt-vetandekomplex«.

59. Beck, *Risksambället*, s 32. (Den svenska utgåvan har dock en annan översättning av den aktuella frasen än vad som här använts.)